COMPARAȚIA ÎN LIMBA LATINĂ

ROXANA ONIGA
Smestad skole, Oslo, Norvegia

Cuvinte-cheie: *gramatică, intensitate, comparație, limba latină*

Articolul de față se înscrie într-o lucrare mai amplă privitoare la relația intensitate–comparație, context în care limba latină reprezintă un reper de bază.

Pentru a sesiza mai exact drumul parcurs de la indo-europeana comună (primitivă), la faza ei târzie, premergătoare divizării în limbile indo-europene, sunt relevante faptele aduse în discuție de A. Meillet: „Deux traits caractérisaient la morphologie indo-européenne: une complication extrême, et, grâce à cette complication, l'autonomie syntaxique de chaque mot: chaque mot comportait plusieurs formes distinctes grâce auxquelle il portait en lui-même les marques du rôle qu'il jouait dans la phrase. La grammaire ne recourait donc ni à l'ordre des mots – qui servait seulement à l'expression (*Petrus Paulum caedit* a continué d'avóir en latin une valeur affective différente de celle de *Paulum Petrus caedit*, les deux ordres étant grammaticalement licites l'un comme l'autre) – ni à des mots accessoires; il y avait beaucoup de mots accessoires; mais leur rôle consistait à insister sur tel ou tel élément de la phrase, non à marquer une fonction grammaticale (Meillet 1931: 145).

Altele sunt tendințele în indo-europeana târzie, care vor influența și gramatica limbilor indo-europene istorice, tendințe arătate tot de lingvistul francez: „Partout le système morphologique indo-européen, trop touffu, trop compliqué, a tendu à se simplifier. Partout les catégories grammaticales exprimées par des variations internes des mots ont tendu à se réduire, et de nouveaux procédés grammaticaux se sont introduits" (Meillet 1931: 146).

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

În indo-europeană, mai ales în faza ei târzie, s-a conturat tendința de a înlocui formele gramaticale *sintetice*, bazate pe desinențe şi sufixe alcătuind teme flexionare, cu forme *analitice*, bazate pe prepoziții şi adverbe. Momentul în care analitismul a devenit preponderent este greu de stabilit. Oricum, italica îl poseda, căci primele texte latineşti lasă să se înțeleagă că el era deja foarte răspândit.

Indo-europeana nu era interesată de „comparație“, ci de *intensitate*, ale cărei grade erau identificate „în sine“, iar, lingvistic, această stare de lucruri era redată printr-un sufix derivativ **-(i)yes / -(i)yos:*-swad-(i)-ye/os-* „mai dulce“.

Pentru redarea superlativului erau folosite două sufixe: **-is-* pentru gradul ø al intensivului, din care s-a format un sufix secundar **-is-t-*, de aici dezvoltându-se o formă pentru masculin, **-is-t-o-s*, una pentru neutru, **-is-t-o-m* şi una pentru feminin, **-is-t-ā*. De exemplu, **meg'-ist-o-s* însemna „cel mai înalt“.

Lăsând la o parte sufixele cu valoare contrastivă, ideea de „comparație“ poate avea următoarea scală:

POZITIV
[x = grad normal]

|

+ **-(i)ye/os-*
INTENSIV: „mai X decât X“ (intrinsec).

|

+ **-ist-o*
ELATIV „cel mai X față de X“

Acest procedeu s-a conservat şi în latină, unde apar derivate cu sufixul *-yos-*: *fortis,* comp. *fortior*, pentru masculin şi feminin, *fortius*, pentru neutru, cu genitivul singular *fortiōris* < **fortiōsis*. Superlativul, atât cel relativ („cel mai puternic dintre toți, dintre noi

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

etc.), cât şi cel absolut („foarte puternic“) se forma cu sufixul *-mo-*, ca în *primus, summus*, lărgit adesea ca *-so-mo-: *acer-somo- > acerrimus; *humil-somo- > humillimus*, iar alteori extins la *-is-so-mo-*, *fortissimus, altissimus* etc.[1].

În legătură cu aceste forme, A. Meillet precizează că „le latin a gardé l'ancien procédé de formation des noms intensifs servant de comparatifs, tel que *melior, senior*, etc. Mais il a rattaché la formation aux adjectifs, et les suffixes d'adjetifs sont conserves dans ces «comparatifs». Ainsi *iūnior* a l'élément **-en-* qui, dans *iuuenis* est un suffixe. On a même fait des comparatifs comme *audācior*, etc. D'un type radical ancient a été tiré ainsi un procédé de dérivation universel“ (Meillet 1931: 163).

Mai explicit se referă la modificările superlativului indo-european F. de Saussure. Vorbind despre fenomenul aglutinării, el arată că superlativul indo-european **swad-is-to-s* conţinea două sufixe: *-is-*, care marca ideea de superlativ (cf. lat. *mag-is*) şi *-to-* care indica locul determinat al unui obiect într-o serie (cf. gr. *tri-to-s* „al treilea“). Cele două sufixe s-au aglutinat, dar această aglutinare „a fost favorizată, în mare măsură, de un fapt străin de superlativ: comparativele în *-is-* au ieşit din uz, înlocuite de formaţiile în *-jōs*; *-is-* nemaifiind recunoscut ca element autonom, nu a mai fost diferenţiat în *-isto-*“[2].

Aceste vechi comparative şi superlative şi-au pierdut, treptat, semnificaţia lor precisă, fiind folosite doar ca o simplă valoare intensivă. Obnubilarea sensului iniţial a făcut ca în latină comparativul să se intrebuinţeze în locul superlativului: *omnium levior*, şi în locul pozitivului chiar: *inertior aetas* (Ovidiu). Uneori superlativul este atestat ca având sens de „adevărat pozitiv“: *santa atque dulcissima* (Sfântul Augustin) sau în *hic est filius meus carissimus* etc. (Grandgent 1958: 48).

În latina arhaică se mai întâlnesc construcţii fără complemente ale „comparativului“ şi superlativului: *iuventas natura* ***audacior*** *est* „tinereţea este din fire cam îndrăzneaţă“ (comparativ); ***sapientissimus*** *quisque sententiam quoque alitorum rogat* „toţi cei foarte înţelepţi cer şi părerea altora“. Aceste construcţii aveau

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

valoarea unui „superlativ absolut“, adică indicau maximum de intensitate a calității.

Se poate spune că „Din pricina sporului de intensitate adus calității de comparativ şi superlativ, în diverse grade, după cum exista sau nu complement, comparația a fost considerată multă vreme ca expresie a intensității calității, neglijându-se valoarea ei relațională şi raporturile obligatorii contractate, care îi conferă *caracter gramatical* (subl. n.) în latină“ (Iordan/Manoliu 1965: 152).

De altfel, „valoarea relațională“ şi „raporturile obligatorii“ sunt rezultatul introducerii complementului (comparativ). Apariția acestui complement, care va duce la gramaticalizarea unui raport comparativ extern, în locul celui „în sine“ din indo-europeana comună, a fost facilitată şi de acordarea formelor de „comparativ“ şi superlativ cu sufix a unei valori expresive, fenomen specific vorbirii afective, familiare, populare[3].

Estomparea sensului de comparație „în sine“, pe care-l poseda sufixul indo-european, a impus recurgerea la alte mijloace pentru redarea acestui sens. Fenomenul este descris astfel de A. Meillet: „La recherche des procédés expressifs, qui est un trait caractéristique des parlers populaires urbains, se marque en roman de bien des manières. L’une des plus significatives consiste en ceci que les anciens comparatifs et superlatifs, clairs mais devenus inexpressifs, du type *dulcior, dulcissimus*, sont sortis de l’usage. On s’est servi de l’adjectif avec des mots signifiant «plus»: aux extrémités du domaine, dans le péninsule ibérique, en Gascogne et en Orient, le mot du latin classique *magis*, qui avait été employé dès le latin clasique avec certains adjectifs, a servi pour cela; allant plus loin encore, la région centrale, Italie, Gaule (à part la Gascogne), Rhétie, a utilisé un mot dont le latin classique ne se servait pas pour cela et qui, par la même, avait plus de force: *plus*“ (Meillet 1931: 256).

Formele superlative în *-issimus* s-au păstrat în straturile populare, fapt dovedit de vechile forme franceze *bonisme, cherisme, bautisme* etc., dar şi catalane, *abundantisme, altisme* etc. Formele în *-ĭmus*, care au fost atestate doar la câteva cuvinte, au fost înlocuite de cele în *-ĭssĭmus*, foarte uzuale. Ele apar, de exemplu, la Ennius:

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

celerissimus şi în *Mulomedicina Chironis: tenerissimam, acerrissimo* etc. (Grandgent 1958: 49).

Alături de *magis* şi *plus*, apare frecvent şi *māximē.* Formele perifrastice cu aceste adverbe pentru formarea comparativului şi superlativului înlocuiau deci formele sintetice ale adjectivelor în *-eus, -ius, -uus*, în construcţii ca: *magis, māximē arduus, dubius, idōneus*. Ele se foloseau încă în latina arhaică pentru a marca opoziţia sau punerea în relief, deci o utilizare stilistică. La Ennius, de exemplu: *muro fretus magis quam de manus vi* „încrezător mai mult într-un zid decât în forţa oamenilor săi"; la Cicero: *disertus magis quam sapiens*, la concurenţă cu cea de tip *libentius quam verius* „mai mult cu plăcere decât cu adevăr". La fel, *magis lubenter = lubentius* ori *magis argutum* la Plinius, *plus lubens* la Plautus etc. În ce-l priveşte pe *plus*, el nu s-a stabilizat în uz decât în epoca imperială, începând, în special, cu Tertullian (Väänänent 1981: 118; Grandgent 1958: 49).

Pe lângă aceste adverbe, dar mai ales alături de *māximē*, se foloseau şi adverbele *bene*, *super* şi *valde*, spre a indica superlativul absolut: *bene gloriosus; super infelix pater, valde inutile, valde grandem* etc. Mai rar e atestat adverbul *satis: satis admirabile, pulchrum satis*[4].

V. Väänänen relevă şi folosirea prefixului *per-* pentru întărirea sensului superlativ al adjectivului la care se ataşează: *permagnus, perpauci, pertristis* etc. (la Cicero).

Repetarea adjectivului devine un procedeu destul de mult întâlnit pentru redarea ideii de superlativ: *iam iam, cito cito* (Horatius), *liber, liber sum* (Petronius) etc. (Iordan/Manoliu 1965: 152).

Luând în considerare aspectele arătate, sistemul comparaţiei în latină, atât în cea vulgară, cât şi în cea clasică, prezintă o suită de raporturi pornind de la existenţa a două entităţi A şi B, având calitatea comună (C), exprimată de adjectivul care se compară.

Pozitivul, ca punct de pornire nu prezintă un termen de comparaţie. Altfel spus, termenul de comparaţie era zero.

Comparativul (de superioritate) şi superlativul (relativ) arată că entitatea A posedă calitatea C într-un grad mai mare decât B. În

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

cazul superlativului însă, entitatea A este *inclusă* în mulțimea entităților B: ex. *Gallis omnibus fortissimi sunt Belgae* „dintre gali, cei mai curajoşi sunt belgii".

În cazul comparativului, A nu este inclus în B: *Petrus est magis temerarius quam Paulus* „Petru este mai cutezător decât Pavel (Iordan/Manoliu 1965: 152).

Expresia ideii de comparativ şi de superlativ se realiza şi prin sufixe[5] specifice, ataşate radicalului adjectivului.

Comparativul şi superlativul de *inferioritate* şi comparativul de *egalitate* nu aveau forme proprii[6].

În plan diacronic, trăsătura comună tuturor tipurilor de superlativ latinesc a fost sufixul **-mo-*. El a putut fi întrebuințat singur sau asociat altor sufixe: **-o-mo-, *so-mo-*, **to-mo, *is-so-mo*.

Sufixul **-mo-* a dat *ī-mus*, regăsibil în *primus* < **prīs-mo-s*, în *summus* < **sup-mos*, precum şi în *extrēmus, postrēmus, suprēmus,* acestea trei din urmă fiind extrase de la forma de instrumental **extrē-*, **postrē-*, **suprē-*, cf. *certē*. La acestea mai poate fi adăugat *minimus* < **minu-mo-s*, care poate fi analizat în **min-omo-s*, ca şi **mag-so-mo-s* > *māximus* (Ernout 1945: 120-121).

Sufixul **o-mo* poate fi identificat în *infimus* < **inf-o-mos* (Ernout 1945: 121).

Sufixul **so-mo-* apare în seria:
maxumus, maximus < **mag-so-mo-s*
pessumus, pessimus < **ped-so-mo-s*
proxumus, proximus < **prog-so-mo-s*.

Prin diferite transformări fonetice, *pulcro-so-mo-s* a devenit **pulcer-so-mo-s*, iar apoi *pulcerrimus, iar *ācri-so-mo-s* > **ācer-so-mo-s* > *ācerrimus*. La fel, **facil-so-mo-s* > *facillimus*. Alte formații cu acest sufix:

ācerrimus	*gracillimus*
miserrimus	*humillinus*
pauperrimus	*simillimus* (Ernout 1945: 121-122).

Sufixul **-to-mo-* se regăseşte în superlative ca:

citimus	*optimus*
dextumus, dextimus	*postumus*
extimus	*sollistimus*

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

intimus *ultimus*

Formele pozitive şi comparative ale acestor superlative nu există decât în adverbele şi prepoziţiile corespunzătoare: *cis, citrā, ex, intra, intrō, post, uls, ultrā, ultrō*.

Sufixul mai apare în *fīnitimus* „qui est tout au bout“, *maritimus, quotumus* (Ernout 1945: 122-123).

Sufixul **-is-so-mo-* apare în formaţii ca:

altissimus < **alt-is-so-mo-s,*
fortissimus,
ātrōcissimus,
prūdentissimus.

Acesta este cel mai răspândit sufix de superlativ al limbii latine (Ernout 1945: 123).

Pe lângă aceste forme regulate, latina dezvoltase şi comparative şi superlative specifice.

Ernout citează ca forme „aberante“:

dīves, dītior, dītissimus
juvenis, jūnior, (fără superlativ),

cu precizarea că *dītior* şi *jūnior* sunt forme sincopate ale lui **dīvitior* şi **juvenior*.

Forme neregulate prezintă şi

frūgī *frūgālior* *frūgālissimus,*

la care forma de pozitiv este, de fapt, una de substantiv folosită adjectival.

Câteva comparative şi superlative sunt formate pe baza unor adverbe:

prī, *prior,* *prīmus,*
dē *dēterior* *dēterrimus*.

Pe de altă parte, *ōcior, ōcissimus* nu are pozitiv (Ernout 1945: 123-124).

O altă grupă de comparative şi superlative neregulate este formată din adjectivele compuse cu *-dicus, -ficus, -volus*, care formează comparativul şi superlativul în *-entior* şi *-entissimus*:

maledicus, maledīcentior, maledīcentissimus,
malevolus, malevolentior, malevolentissimus,
magnificus, magnificentior, magnificentissimus.

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Forma *pientissimus*, atestată epigrafic, este alcătuită prin analogie cu *benevolentissimus*.

Sunt situații în care al doilea termen al acestor compuse a fost interpretat ca un participiu în *-ēns*. De aici, dublete precum *maledicus* şi *maledīcēns; malevolus* şi *malevolēns*, atestate la Plautus (Ernout 1945: 124-125).

O a treia grupă este constituită din acele adjective care-şi formează comparativul şi superlativul de la altă temă decât cea a pozitivului:

bonus	*melior*	*optimus*
malus	*pejor*	*pessimus*
multus	*plūrēs*	*plūrimus*
parvus	*minor*	*minimus* (Ernout 1945: 125).

Comparația în limba latină, considerată în datele ei esențiale, era aşadar de natură sintetică, bazată pe sufixe/morfeme gramaticale specifice. Latina poseda forme pentru cele trei grade tipice pentru limbile indo-europene: *pozitivul, comparativul, superlativul*. Fiind vorba de adjective, comparația avea în vedere însuşirile exprimate de acestea[7].

Pozitivul exprimă însuşirea fără nicio comparație. Adjectivul la gradul pozitiv are aceleaşi sufixe cu cele care stau la baza clasificării adjectivului în cele trei clase: *-us, -a, -um; -er, -a, -um; -ur, -a, -um* (Ernout 1945: 116).

Comparativul reprezintă forma prin care se redă o comparație între două ființe sau lucruri sau între două grupuri de ființe sau lucruri, vizându-se aceeaşi însuşire.

Sufixele sunt *-ior*, pentru masculin şi feminin, şi *-ius*, pentru neutru, ele fiind plasate în locul terminației genitivului singular masculin:

carus	*car* ***i***	*car* ***ior***	*car* ***ius***
fortis	*fort* ***is***	*fort* ***ior***	*fort* ***ius***
ferox	*feroc* ***is***	*feroc* ***ior***	*feroc* ***ius***
niger	*nigr* ***i***	*nigr* ***ior***	*nigr* ***ius***
celer	*celer* ***is***	*celer* ***ior***	*celer* ***ius***

Sufixele *-ior* şi *-ius* provin dintr-un **-yos* care, în cuprinsul declinării la genitiv singular, a suferit rotacizarea lui *s* intervocalic:

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

*-*ios-is* > *ioris*: *carior* ***is***. Rotacizarea s-a extins şi la nominativ, prin analogie cu temele consonantice de declinarea a III-a: *honos-honor, arbos-arbor*.

În cazul lui *-ius* (< *-*yos*) s-a produs schimbarea lui *ō în ŭ* în silabă închisă.

Sufixul *-*yos*- nu se ataşa la tema adjectivului, ci direct la rădăcină. Ilustrativ este, în acest sens, *maior* < **mag-yo-s*, faţă de *magnus* < **mag-no-s* (Ernout 1945:118).

Latina a mai avut pentru comparativ şi sufixele *-er* şi *-ter*, indicând opunerea a două obiecte unul faţă de celălalt. Primul provine dintr-un *-*ero*, identificat în *inf-er-us* „cel de jos“ şi *sup-er-us* „cel de sus“. Al doilea îl are la bază pe *-*tero* (< *-*tro*), ca în *dex-ter* „drept“, *sinis-ter* „stâng“, *ex-ter-us* „cel din afară“, **in-ter-us* „cel din lăuntru“, *al-ter* „cel de al doilea, celălalt“, *u-ter* „care din doi“ (Ernout 1945: 119).

Finalmente, vorbitorul latin nu a mai sesizat valoarea de comparativ a celor două sufixe, ceea ce a dus la integrarea lor în formaţiile cu *-ior* şi *-ius*: *in-fer-ior*, *sup-er-ior, ex-ter-ior, in-ter-ior*[8].

Adjectivul *iuvenis -is* apare frecvent cu comparativul format de la varianta sincopată, *iunior*, în locul formei întregi *iuvenior*. Nu are superlativ. Pentru situaţia la comparativ a adjectivelor *dexter, sinister* şi *dives, -ĭtis* v. *infra*.

Superlativul exprimă şi el o comparaţie, prin forme specifice, o comparaţie între o fiinţă sau lucru, între un grup de fiinţe sau lucruri, între mai multe fiinţe sau lucruri ori între mai multe grupuri de fiinţe sau lucruri, având în vedere o aceeaşi însuşire. El prezintă un tablou mult mai divers decât comparativul, dacă ne referim atât la faptul că are forme distincte pentru cele trei genuri, cât şi la variaţiile tematice care modifică forma sufixului.

1. Formele specifice sunt *-issĭmus* (masculin), *-issĭma* (feminin), *-issĭmum* (neutru), adăugate la tema cuvântului, prin înlocuirea terminaţiei de genitiv singular masculin (v. şi *supra*):

carus	*car* ***i***	*car****issĭmus, -a, -um***
fortis	*fort-****is***	*fort****issĭmus, -a, -um***
ferox	*feroc* ***is***	*feroc****issĭmus, -a, -um***

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

2. În cazul adjectivelor cu nominativul singular masculin în *-er*, sufixul, modificat, *-rĭmus, -rĭma, -rĭmum*, este plasat chiar la forma nominativului singular masculin (v. şi *supra*):

niger niger ***rĭmus, -rima, -rĭmum***
celer celer ***rĭmus, -a, -um***.

De observat că *vetus* are superlativul *veterrĭmus*, de la forma veche *veter*.

3. Câteva adjective formează superlativul cu sufixele *-lĭmus, -lĭma, -lĭmum* după înlăturarea terminației *-is* de la genitivul singular:

facĭlis, -e „uşor” *facil**lĭmus, -a, -um***
difficĭlis, -e „greu” *difficil**ĭmus, -a, -um***
simĭlis, -e „asemenea” *simil**ĭmus, -a, -um***
dissimĭlis, -e „neasemenea” *dissimil**ĭmus, -a, -um***
humĭlis, -e „umil, de jos“ *humil**ĭmus, -a, -um***
gracĭlis, -e „subțire, delicat“ *gracill**ĭmus, -a, -um***

În cazul acestui tip de superlativ există câteva cazuri particulare:

● adjectivul *dexter, -ĕra, -ĕrum* prezintă şi o formă sincopată: *dexter, -tra, -trum*, care însă nu participă nici la formarea comparativului realizat de la genitivul singular al formei nesincopate: *dexteri,* comparativul *dexterior, -ius*, nici la formarea superlativului: *dextĭmus, -a, -um*.

● adjectivul *sinister, -tra, -trum* face comparativul şi superlativul prin analogie cu *dexter*: *sinisterior, -ius*, respectiv *sinistĭmus, -a, -um*.

● adjectivul *dives, ĭtis* prezintă forme sincopate, care sunt preferate la formarea comparativului şi superlativului: *ditior, -ius*, respectiv *ditissĭmus, -a, -um*, în locul formelor nesincopate *divitior, -ius*; *divitissĭmus, -a, -um*.

4. Există în latină o serie de adjective compuse cu *-dĭcus, -fĭcus, -vŏlus*, segmente extrase din tulpina verbelor *dicere, facere, velle*. Ele împrumută gradele de comparație de la participiul prezent al respectivelor verbe: comparativul în *-entior, -ius*, superlativul în *-entissĭmus, -a, -um* (v. şi *supra*):

maledĭcus „bârfitor“; *maledi**centior, -ius***;
*maledi**centissĭmus, -a, -um***

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

magnifĭcus „măreț“; *magnifi**centior, -ius***;
*magnifi**centissĭmus, -a, -um***
benevŏlus „binevoitor“; *benevol**entior, -ius***;
*benevol**entissĭmus**, **-a, -um.***

În *-entior* şi *-entissĭmus* fac gradele de comparație şi adjectivele:

egēnus „sărac“; *eg**entior, -ius***; *eg**entissĭmus, -a, -um*** (de la *egens*).

provĭdus „prevăzător“; *provid**entior, -ius**; provid**entissĭmus, -a, -um*** (de la *provĭdens*).

5. Adjectivele terminate în *-eus, -ius, -uus* realizează gradele de comparație *analitic*, folosind adverbul *magis* la comparativ şi adverbul *maxīme* la superlativ. Este vorba de aşa-numita *comparație prin perifrază*[9]:

idoneus „potrivit“; ***magis** idoneus, -a, -um; **maxĭme** idoneus, -a, -um;*

egregius „distins“; ***magis** egregius, -a, -um; **maxĭme** egregius, -a, -um;*

conspicuus „remarcabil“; ***magis** conspicuus, -a, -um, **maxĭme** conspicuus, -a, -um*.

Este de menționat faptul că *maxĭme* poate fi înlocuit cu *valde* sau *bene*: ***valde strenuus*** „foarte activ“.

Câteva cazuri particulare apar şi aici:

● *antiquus* face comparativul *antiquior* şi superlativul *antiquissĭmus*, adică regulat. La fel *aequus, aequior, aequissĭmus*[10],

● adjectivul *pius* „cinstit, respectuos“ şi-a dezvoltat, pe lângă comparația prin perifrază, ***magis** pius, -a, -um, maxĭme pius, -a, -um*, şi un superlativ în ***-issĭmus**, piissĭmus, -a, -um*.

6. Un caz special de superlativ este cel cu prepozițiile *per* sau *prae* care, ataşate formei pozitivului, dau cuvântului de bază sens de superlativ: ***per**magnus* „foarte mare“, ***per**doctus* „foarte învățat“, ***per**gracĭlis* „foarte delicat“, ***prae**clarus* „foarte strălucit“, ***prae**velox* „foarte iute“.

În afara acestor situații tipice, există seturi de adjective care au un comportament special:

1. Formează gradele de comparație de la altă tulpină decât a pozitivului (v. şi *supra):*

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

bonus,-a,-um;	*melior, -ius;*	*optĭmus, -a, -um;*
malus, -a,-um;	*peior, -ius;*	*pessĭmus, -a, -um;*
magnus, -a, -um;	*maior, -ius;*	*maxĭmus, -a, -um;*
parvus, -a, -um;	*minor, -nus;*	*minĭmus, -a, -um*;
multus, -a, -um;	*plus, pluris;*	*plurĭmus, -a, -um*
		plures,-a

2. Se întrebuințează numai la comparativ şi superlativ:

citerior, -ius; „de dincoace“; *citĭmus, -a, -um* „cel de dincoace“;

ulterior, -ius „de dincolo“; *ultĭmus, -a, -um* „cel mai depărtat“

propior, -ius „mai apropiat“; *proxĭmus, -a, -um* „cel mai apropiat“;

prior, -ius „cel dintâi din doi“; *primus, -a, -um* „cel dintâi din toți“;

interior, -ius „dinăuntru“; *intĭmus, -a, -um* „cel mai dinăuntru“;

ocior, -ius „iute“; *ocissĭmus, -a, -um* „cel mai iute“

potior, -ius „preferabil“; *potĭssĭmus, -a, -um* „foarte preferabil“;

deterior, -ius „rău“; *deterrĭmus, -a, -um* „foarte rău“

De remarcat că unele dintre aceste adjective au la bază prepoziții sau adverbe.

3. Au şi gradul pozitiv, dar este întrebuințat mai ales la plural, cu valoare substantivală; provin, toate, din prepoziții:

extĕri „străini“ (din *extĕrus*); *exterior,-ius*; *extrēmus* şi *extĭmus* „cel mai depărtat“;

postĕri „urmaşi“ (din *postĕrus*); *posterior, -ius; postrēmus* şi *postŭmus* „cel mai din urmă“;

supĕri „zeii de sus“; *superior, -ius; suprēmus* şi *summus* „cel mai de sus“;

infĕri „zeii de jos“ (din *infĕrus*); *inferior, -ius; infĭmus* şi *imus* „cel mai de jos“.

4. Au formă numai pentru comparativ sau numai pentru superlativ:

a) numai pentru comparativ:

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

adolescens „tânăr“;	*adolescentior;*
alăcer „sprinten“;	*alacrior;*
ater „negru“;	*atrior;*
iuvĕnis „tânăr“	*iunior*;
senex „bătrân“	*senior*.

b) numai pentru superlativ:

inclĭtus „vestit“;	*inclitissimus;*
falsus „fals“;	*falsissimus;*
novus „nou“;	*novissimus;*
sacer „sacru“;	*sacerrimus;*
vetus „vechi“;	*veterrimus*.

5. Nu au, datorită ideii pe care o exprimă, nici comparativ, nici superlativ: *vivus* „viu“, *pedester* „pedestru“, *aureus* „de aur“, *hesternus* „de ieri“.

Comparația în cazul *adverbului* se reduce la *adverbele de mod*, singurele care au grade de comparație.

Comparativul adverbului este identic cu comparativul adjectivului la gen neutru:

apte „în chip potrivit“	*aptĭus,*
fecunde „în chip rodnic“	*fecundĭus*,
misĕre „în chip nenorocit“	*miserĭus*,
male „rău“	*peius*,
bene „bine“	*melĭus,*
tuto „în siguranță“	*tutĭus*.

Superlativul se formează de la superlativul adjectivului prin înlocuirea terminației *-us* cu *-e*: *optissĭme, fecundissĭme, miserrĭme, pessĭme, optĭme, tuttīssĭme* şi *tuttissĭmo*.

Ca excepție de la regula generală, apar câteva adverbe care, deşi nu sunt de mod, au totuşi grade de comparație:

multum „mult“	*magis*	*maxĭme;*
parum „puțin“	*minus*	*minĭme*
crebro „des“	*crebrĭus*	*crebrrĭme;*
prope „aproape“	*proprĭus*	*proxĭme;*
diu „vreme îndelungată“	*diutĭus*	*diutissĭme;*
saepe „adesea“	*saepĭus*	*saepissĭme*

(Ernout 1945: 126-127).

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Ca atare, latina posedă două mijloace de redare a comparației la adjective, în principal: unul mai vechi, *sufixal sintetic*, şi altul mai nou, *analitic*. În legătură cu acest din urmă mijloc, este de menționat că, treptat, latina, mai ales cea vulgară, şi-a asigurat un număr tot mai mare de adverbe pentru a exprima superlativul: *maxime* „foarte mult“, *ualde* „puternic“, *sane* „negreşit“, *admodum* „exact“, *omnīno* „cu totul“, *plane* „în mod clar“, *apprime* „în mod special“.

Cu tot avansul sistemului analitic, norma literară avea în vedere, cu mici excepții, doar comparația *sintetică*. În limba curentă, „vulgară“, se foloseau, paralel, şi construcțiile *analitice*, în special cele cu *magis*, acceptate şi de norma literară.

În procesul de trecere la limbile romanice, se observă, în cazul latinei dunărene şi a celei iberice, folosirea extinsă a lui *magis* la comparativ, în timp ce limbile din centrul Romaniei l-au preferat pe *plus*.

Superlativul, în schimb, nu şi-a reînnoit norma, nu şi-a fixat adică o construcție gramaticalizată, norma literară continuând a recomanda adverbul *maxime*.

Un număr redus de adjective şi-a păstrat comparativul sintetic: *melior* (< *bonus*) „mai bun“, *peior* (< *malus*) „mai rău“, *maior* (< *magnus*) „mai mare“, *minor* (< *paruus*) „mai mic“. „În timp ce celelalte limbi romanice păstrează urme mai mult sau mai puțin clare ale acestor comparative, româna nu oferă niciun exemplu“[11].

NOTE

1. Cf. Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*. Troisième édition revue et augmentée, Éditions Klincksieck, Paris, 1981, p. 118. Pentru o fază mai veche, cf. Meillet 1931: 30.

2. F. De Saussure, *Curs de lingvistică generală*. Ediția Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iaşi, 1998, p. 175.

3. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, (LPD), Bucureşti, 1960, p. 136–137, relevă marea frecvență a acestui procedeu în inscripții, unde apar superlative precum *carissimus, infelicissimus, pientissimus, rarissimus* etc.

4. Cf. H. Mihăescu, LPD, p. 137, Iordan/Manoliu, *op. cit.*, p. 153, unde se dau şi izvoarele din care au fost extrase exemplele.

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

5. A. Ernout, *Morphologie historique du latin*. Nouvelle édition revue et corrigée, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1945: „la déclination de l'adjectif n'a pas des formes propres, et se confond avec celle des substantifs" (p. 116).

6. *Ibidem*: „Le comparatif et le superlatif d'*infériorité*, le comparatif d'égalité ou *équatif* (qui a une forme en irlandais par exemple) n'ont pas de formation propre; ils s'expriment au moyen d'adverbes: *minus, minīme, tam"*.

7. Sinteza care urmează a fost alcătuită după I.I. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*. Ediția a II-a, cu întregiri substanțiale, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1971.

8. De precizat, după aceeaşi sursă (Ernout 1945: 120), că *minor* nu este propriu-zis un comparativ, căci sensul său „cel mai mic" este conținut în rădăcina sa **minu* care înseamnă „a diminua, a micşora", de unde verbul *minuō;minor* şi *minus* au ajuns să servească drept comparativ al lui *parvus* prin analogie cu *major, majus*.

9. În Ernout 1945: 125, se precizează că *magis* şi *maximē* se pun în fața adjectivului la forma pozitivă.

10. Cf. Ernout 1945: 125–126, unde se arată că la adjectivele în *-quos, -quus, -u-* din *-qu* era consoană şi deci nu forma silabă. S-au dezvoltat astfel formele regulate: *-quior, -quissimme: antiquior, antiquissimus*.

La autorii arhaici, analogia a restabilit, la unele adjective, comparativul şi superlativul: *arduius, strenuius, egregiissima, innoxiiōrem, streuuissumus, perpetuius*, iar, în epoca imperială, s-a refăcut un *piissimus*, „toutes formes qui devaient paraître barbares à une oreille délicate" (p. 126).

Alături de *magis* s-a folosit şi adverbul *plus*: *plūs miser sim* la Ennius.

Pe de altă parte, formațiile perifrastice s-au extins şi la adjectivele care aveau deja comparativul şi superlativul exprimate prin sufixe.

11. I. Fischer, *Latina dunăreană*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 99.

Bibliografie

I.I. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*. Ediția a II-a, cu întregiri substanțiale, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1971.

A. Ernout, *Morphologie historique du latin*. Nouvelle édition revue et corrigée, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1945.

I Fischer, *Latina dunăreană*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.

C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*. Traducere de Eugen Tănase, Cluj, 1958.

Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1965.

A. Meillet, *Esquisse d´une histoire de la langue latine*. Deuxième édition revisée et augmentée, Librairie Hachette, Paris, 1931.

H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, (LPD), Bucureşti, 1960.

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

F. De Saussure, *Curs de lingvistică generală*. Ediția Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iaşi, 1998.
Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*. Troisième édition revue et augmentée, Éditions Klincksieck, Paris, 1981.

COMPARISON IN LATIN
(Abstract)

Key words: *grammar, intensity, comparison, Latin*

This article is part of an ampler paper discussing the relation between the grammatical categories of intensity and comparison. It starts from the finding that in Indo-European language only intensity was grammatically marked in synthetic form. It is hard to identify the moment when comparison got grammarised in synthetic form to the detriment of intensity. Furthermore, it is equally impossible to indicate the period when the analytic marking of comparison occurred. It is certain though that in early Latin the two modalities of expressing comparison coexisted. However, the synthetic marking, through specific suffixes, was predominant and considered cult. The analytic form was encountered in Vulgar Latin. The Romance languages adopted the analytic form with *magis* and *plus*. The article analysis the comparison expression in Latin *in extenso*, as premise for the comprehension of the relation between intensity and comparison in Romance languages and especially in Romanian.

BDD-A24960 © 2015 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)